

 <https://orcid.org/0000-0003-4537-2732>

Bieńkowska i Elżbieta Umińska-Tytoń (2017: 30), cieszyła się najmniejszym zainteresowaniem badaczy².

Aktywność kancelarii diecezjalnych w czasie pandemii (brane pod uwagę wypowiedzi pochodzą z lat 2020–2021) skutkuje nie tylko liczebnym wzbogaceniem zbioru komunikatów, lecz także ich znaczącym formalnym urozmaicaniem. Materiał badawczy jest więc bogaty i obejmuje kilkadziesiąt wypowiedzi pochodzących ze stron internetowych kilku metropolii (archidiecezji oraz diecezji). Uwzględniam tylko jeden poziom tej komunikacji (diecezjalny) oraz jeden typ komunikatów (wypowiedzi o wymiarze administracyjnym) (Chmielewski i in. 2022: 11). Przedmiotem sprofilowanych analiz³ uczyniłam teksty regulujące (dekrety, zarządzenia), stanowiące składniki „komunikacji Kościoła w określonej sytuacji kryzysowej” (Chmielewski i in. 2022: 12), jaką wywołała pandemia koronawirusa⁴. Rozmiary artykułu nie pozwalają na przedstawienie wieloaspektowych analiz z ilustracją tekstową. Poszerzone analizy materiału badawczego zostaną zaprezentowane w innym moim opracowaniu. Niniejszy artykuł będzie zawierał w końcowym segmencie wnioski z szerzej zakrojonych analiz, zaś egzemplifikacja tekstowa zostanie ograniczona do minimum.

Ustalając cele artykułu, wprowadzam następującą listę pytań: Jakie są przejawy gatunkowego maskowania, stosowane w wybranych kancelariach diecezjalnych?, W jaki sposób i w jakim stopniu wpływa to na trwałość schematów (wzorców) gatunkowych wypowiedzi? Chciałabym zatem kontynuować badania Jubilatki, ustanawiając jednak perspektywę genologiczną i uzupełniając, w zakresie dopuszczonym przez rozmiary artykułu, kwestie tożsamości gatunkowej

² Zob. ponadto Chmielewski i in. 2022 jako publikację w znaczącym stopniu wzbogacającą naszą wiedzę we wspomnianym zakresie.

³ Są to analizy genologiczne, których schemat przedstawiam w monografii poświęconej zagadnieniom genologicznym (Wojtak 2019a: 205–209).

⁴ W rozległej perspektywie przedstawia komunikację kościelną w pierwszej fazie pandemii interdyscyplinarny zespół badaczy. Do wybranych ustaleń tego gremium będę powracać w dalszej części artykułu i kolejnych opracowaniach (Chmielewski i in. 2022).

.....

analizowanych komunikatów. Przyjęta w artykule perspektywa badawcza pozwoli stawiać w nowym świetle ważne i sporne zagadnienia z zakresu genologii, a więc kwestie źródeł norm gatunkowych, trwałości wzorców czy tożsamości gatunkowej wypowiedzi (Wojtak 2019a).

Wypełniające logosferę (czy też szerzej semiosferę) wypowiedzi układają się w zbiór wieloaspektowo zróżnicowany. W ustalaniu tożsamości gatunkowej konkretnych wypowiedzi lub ich zbiorów pomocne być mogą parametry komunikacyjne, zwłaszcza tzw. kontekst życiowy gatunku (lub jego czytelne modyfikacje)⁵ oraz sygnały gatunkowe, a więc wyraziste formalne ślady gatunkowej przynależności (Wojtak 2004a: 17; 2019a: 273). Sytuację tak opisaną komplikują zwykle relacje między gatunkiem a tekstem, który nie zawsze musi być prostą, by tak powiedzieć, realizacją wzorca (Wojtak 2004b: 29–39; 2011: 44–56). Z dotychczasowych badań wynika, że w gatunkach urzędowych, podlegających dość restrykcyjnym normom, wspomniane relacje ulegają znacznemu uproszczeniu. Analiza zbioru wypowiedzi przygotowanych przez kancelarie diecezjalne pokazuje jednak, że to nieoczywista hipoteza.

Ogólna charakterystyka gatunków urzędowych

Grupę gatunków urzędowych tworzą wypowiedzi realizowane w komunikacji urzędowej, a więc zarówno prawnej, jak i administracyjnej⁶. Jest to zbiór bogaty, zróżnicowany i historycznie zmienny. Dla problematyki artykułu ważne są jednak nie kwestie typologiczne (sporne i złożone), lecz status wzorców gatunkowych. Zasadniczo wszystkie gatunki urzędowe podlegają normom o dużej mocy wiążącej, skodyfikowanym i często mającym status norm prawnych (Wojtak 2004c: 132–133; Malinowska 2001: 63–64; 2013: 474). Tak to zagadnienie ujmowałam przed laty:

.....

⁵ Pojęcie pochodzi z niemieckiej bibliistyki i oznacza prymarne zastosowanie komunikacyjne, czyli w moim ujęciu jeden ze składników pragmatycznego aspektu wzorca (Wojtak 2004a: 16; 2019a: 273).

⁶ Nawiązuję w ten sposób do utrwalonego w genologii traktowania gatunku zarówno jako schematu, jak i zbioru jego realizacji w postaci wypowiedzi.

Wzorcom [gatunków urzędowych — dop. M.W.] należy przyznać status wzorców normatywnych w szczególnym sensie. Są one bowiem: 1) normatywne w sensie prawnym, gdyż reguły ich redakcji mają kształt uregulowań prawnych [...], 2) normatywne w sensie filologicznym, gdyż przybierają kształt wskazówek i zaleceń utrwalanych w podręcznikach. Mają także status wzorców uzualnych, gdyż refleksja teoretyczna nie zawsze wyprzedza praktykę prawotwórczą, często wynika z doświadczeń redakcyjnych i doświadczenia owe podsumowuje (Wojtak 2004c: 133).

Analizując konkretne wypowiedzi i ustalając ich gatunkową tożsamość, warto uwzględnić status wzorców gatunkowych, czyli poszukiwać źródeł wzorców⁷.

Dla gatunków urzędowych istotne są też powtarzające się wyznaczniki (Wojtak 2004c: 138–139; Malinowska 2013: 474–479). Zaliczyć do nich należy: 1) specjalną architekturę tekstu i standaryzację schematów kompozycyjnych, a także formułczość w sposobie redagowania niektórych segmentów oraz, w przypadku niektórych gatunków, powtórzenie jako dominantę kompozycyjną, 2) określony potencjał illokucyjny: normatywność (dyrektywność), performatywność, perswazyjność (zbiór intencji jest typowy dla konkretnego gatunku, a relacje między intencjami nie zawsze mają charakter układów hierarchicznych), 3) dystansowy charakter relacji nadawczo-odbiorczych, 4) względną jednolitość środków stylistycznych, choć obok form wspólnodmianowych funkcjonować mogą środki wyspecjalizowane, związane na przykład z przedmiotem regulacji (odniesieniami tematycznymi), terminologią czy typowymi dla komunikacji urzędowej utrwalonymi w niej kliszami językowymi⁸.

⁷ Rewersem tej problematyki jest kwestia świadomości gatunkowej twórców wypowiedzi, lecz nie może ona być tu poruszona przede wszystkim ze względu na rozmiary artykułu.

⁸ Te kwestie są nie tylko na poziomie konkretów trudne i jeszcze słabo zbadane, choć ich nie pomijano ani w ramach prawoznawstwa, ani językoznawstwa (Malinowski 2006: 123–154; Malinowska 2013: 472).

Komunikacja urzędowa w instytucjonalnym Kościele

Świat jest w wypowiedziach prawnych, a także kancelaryjnych kształtowany z punktu widzenia normodawcy, osadzony w określonej kulturze prawnej, a także w kulturze w ogóle. Aby te zagadnienia odnieść do gatunków dokumentujących aktywność kancelarii diecezjalnych, powinnam, choćby w ograniczonym zakresie, scharakteryzować Kościół jako instytucję i przedstawić najważniejsze wyznaczniki komunikacji kościelnej. Filologowi trudno sprostać temu zadaniu w stopniu zadowalającym. Będę się starała zwracać uwagę na takie parametry wspomnianej komunikacji, które uznaję za pomocne w interpretowaniu zjawisk genologicznych, pamiętając o ryzyku uproszczeń czy nawet pomyłek.

Status Kościoła katolickiego nie wyczerpuje się w jego wymiarze instytucjonalnym, zasadniczo do tego wymiaru będzie jednak ograniczona poniższa charakterystyka. Mimo wszystko zacząć należy od ogólnej encyklopedycznej definicji, w której zawarta jest następująca eksplikacja:

KOŚCIÓŁ, kontynuacja tajemnicy Jezusa Chrystusa, jego Mistyczne Ciało, Lud Boży i Wspólnota Boga z człowiekiem; [...] przedmiot chrześcijańskiej wiary; [...] Kościół jako instytucja ma strukturę hierarchiczno-charyzmatyczną o wymiarze historyczno-eschatycznym; jako wspólnota wiary, nadziei i miłości, uformowana przez Jezusa Chrystusa w widzialny organizm, jest przez niego nieustannie ożywiany mocą Ducha Świętego [...] (Bartnik 2002a: 993–994).

Kościół jako instytucja jest także ujmowany w sposób odbiegający od dookreślenia instytucji świeckich. W ujęciu teologicznym:

Kościół jest z ustanowienia Bożego obiektywną strukturą zbawczą [...], funkcjonującą na podobieństwo opus operatum, czyli sprawiaczką skutki zbawcze w sposób ciągły i niezależny od uwarunkowań podmiotowo-subiektywnych; instytucja jest stałym znakiem i uobecnianiem treści zbawczych przekazanych Kościołowi [...] (Bartnik 2002b: 1011).

Przedstawiając ustrój Kościoła, ten sam autor wskazuje na kolegium apostoelskie, ustanowione przez Chrystusa jako urząd, dysponujący z tego samego ustanowienia władzą religijną,

.....

wspomina o sukcesji apostołskiej, urzędzie Piotrowym i urządach pomocniczych, czyli urzędzie prezbiteratu oraz diakonatu, „którym przynależna jest władza realna” (Bartnik 2002b: 1013–1015). Dodaje też, że prezbiterzy są podporządkowani biskupom, „jednocześnie prezbiterat i biskupstwo nie są to dwa kapłaństwa, lecz zróżnicowane w wymiarze eklesjalnym partycypacje w jednym i tym samym kapłaństwie Chrystusa” (Bartnik 2002b: 1015). Na koniec cytowany teolog dookreśla istotę laikatu, który „wraz z urzędem współtworzy jeden Kościół jako Lud Boży i nie może być przeciwstawiany hierarchii na wzór opozycji społeczeństwo — władza państwowa [...]” (Bartnik 2002b: 1015).

Aktywność kościelnych urzędów stanowi niewielki wycinek działalności Kościoła jako instytucji. Jest ona także wpisana w stosowny sposób w misję zbawczą Kościoła. Urząd kościelny bowiem, to „zespół uprawnień i korelatywnie związanych z nim obowiązków, ustanowiony na stałe, związany z realizacją misji Kościoła w zakresie uświęcania, nauczania i duszpasterzowania” (Wilemska 2013: 1414)⁹. „W Kościele katolickim wyróżniane są urzędy z ustanowienia Bożego, umożliwiające udział w kapłaństwie hierarchicznym (papież, biskup) albo z kościelnego (wikariusz generalny, biskupi, sędowy; proboszcz, katecheta)” (Wilemska 2013: 1414).

Zasadnicze ramy prawne dla działalności administracji kościelnej wyznacza prawo kanoniczne, czyli „zbiór norm prawnych ustanowionych lub uznawanych przez władze kościelne, regulujących stosunki w Kościele i relacje Kościoła z innymi społecznościami” (Krukowski 2012: 310). O oryginalności tego prawa decyduje treść teologiczna odróżniająca je od uregulowań świeckich (państwowych). W cytowanym powyżej opracowaniu czytamy:

.....

⁹ „W KPK z 1983 (kan. 145–196) urząd kościelny jest rozumiany tylko w znaczeniu ścisłym, jako zadanie, które daje udział we władzy rządzenia, jak również w wykonywaniu różnych zadań pomocniczych [...]” (Wilemska 2013: 1414). Kan. 145 § 1. Urząd kościelny jest wszelkim zadaniem ustanowionym na stałe, z postanowienia czy to Bożego, czy kościelnego, dla realizacji celu duchowego.

[...] prawo kanoniczne opiera się na przyjęciu aktem wiary prawdy teologicznej zawartej w Objawieniu, określającej cel nadprzyrodzony Kościoła — zbawienie człowieka oraz zasady określające podstawową strukturę Kościoła, który jednocześnie jest „widzialną społecznością”, wyposażoną w hierarchiczne organy władzy, i „duchową wspólnotą” wiernych chrześcijan (Krukowski 2012: 310).

W kontekście problematyki artykułu interesować nas powinna szczególnie kuria biskupia (diecezjalna), którą stanowi „zespół urzędów i osób wspomagających biskupa diecezjalnego w zarządzaniu diecezją zwłaszcza w sprawowaniu władzy wykonawczej i sądowniczej” (Kan. 469)¹⁰ (Sitarz 2004: 251). Zgodnie z ustaleniami zawartymi w Kodeksie prawa kanonicznego:

[...] kurię diecezjalną tworzą instytucje nakazane przez prawo powszechne [...] i utworzone przez biskupa [...]; osoby wchodzące w skład kurii diecezjalnej stanowią jednoosobowe urzędy wyposażone we władzę administracyjną lub sądowniczą. [...] [Osoby te] powinny odznaczać się wysokimi kwalifikacjami moralnymi i biegłością w zakresie powierzonych im zadań oraz zachować tajemnicę w sposób określony prawem lub przez biskupa. [...] Akty kurii diecezjalnej mające wywołać skutki prawne, aby były ważne, powinny być podpisane przez ordynariusza oraz kanclerza [...] (Kan. 474; zob. też Sitarz 2004: 252).

Słów kilka trzeba w tym miejscu poświęcić jeszcze kancelarii. Stanowi ją¹¹:

urząd instytucji kościelnej [...], kościelnej władzy lokalnej — diecezjalnej oraz parafialnej, którego zadaniem jest sporządzanie, wysyłanie oraz przechowywanie dokumentów i akt [...], kancelarie kościelne w zakresie funkcji i organizacji nie różnią się istotnie od kancelarii świeckich; podlegały one tym samym procesom przemian wzajemnie na siebie oddziałując [...] (Olczak 2000: 551).

Relacja władzy obejmuje zatem kurię diecezjalną (jej urzędy), która za pośrednictwem kancelarii komunikuje się z innymi kościelnymi urzędami oraz Ludem Bożym. Komunikacja ta

¹⁰ Kan. 469 — Kuria diecezjalna składa się z tych instytucji i osób, które świadczą biskupowi pomoc w zarządzaniu całą diecezją, zwłaszcza w kierowaniu działalnością pasterską, w administrowaniu diecezją i wykonywaniu władzy sądowniczej.

¹¹ Administracja kościelna realizuje też w stosownym zakresie zarządzania władzy państwowej, co w okresie pandemii szczególnie się uwyraźniło.

ma charakter bezpośredni lub pośredni i zamyka się w kilku typach wypowiedzi — pisemnych lub ustnych. Podstawę charakterystyki w niniejszym artykule stanowią, jak zapowiadałam, wybrane typy wypowiedzi pisemnych, funkcjonujących jako efekt pracy kilku kancelarii diecezjalnych¹².

O kształcie owych wypowiedzi decydują normy prawne zawarte w Kodeksie prawa kanonicznego¹³, reguły kancelaryjne ogólne, a także uzus konkretnych kancelarii. Wyłaniający się z norm KPK, prawny obraz interesujących nas gatunków jest obrazem sprofilowanym. Eksponuje przede wszystkim pragmatyczną warstwę wzorców, gdyż zawiera dookreślenia: osób uprawnionych do wydania aktu, okoliczności wydania, adresatów uregulowań, uwzględnia wybrane cechy treściowe (tematykę) oraz formalne (jednak wyłącznie nośnik materialny, gdyż brak uwag odnoszących się do warstwy językowej czy stylistycznej). Zgadza się to najogólniej z praktykami stosowanymi w prawie świeckim (Wojtak 2004c: 134).

Podstawowe przejawy maskowania gatunkowego

Większość analizowanych wypowiedzi zamykają ich twórcy w kancelaryjnych szablonach, a więc formularzach z herbem metropolity, formułą lokalizującą przestrzennie i temporalnie, symbolami katalogowymi (sygnaturami) oraz nazwą gatunkową jako charakterystycznymi dla danej kancelarii wyznacznikami inicjalnego składnika ramy tekstowej, a także wymaganymi prawnie podpisami metropolity i kanclerza kurii jako komponentami zamykającymi komunikat (w tej części blankietu może się pojawić formuła dookreślająca czas obowiązywania dekretu, mogą też być umieszczane dane kontaktowe kancelarii). Dokument upowszechniany za pośrednictwem strony internetowej diecezji może też zawierać

¹² Wieloaspektową, choć ukierunkowaną pragmalingwistycznie, analizę znacznie bardziej bogatego zbioru wypowiedzi wskazanego typu znajdzie czytelnik w książce zbiorowej Chmielewski i in. 2022: 75–116.

¹³ Ograniczone rozmiary artykułu nie pozwalają na zilustrowanie powyższych spostrzeżeń stosownymi cytataми z tego źródła. Kwestie te zostaną omówione w innej mojej publikacji.

formułę lokalizującą i tytuł (składniki poprzedzające wskazany wyżej właściwy początek)¹⁴. Aby pokazać zwyczaję konkretnych kancelarii jako przejaw maskowania (formalnego usztywniania, konwencjonalizacji), zacytuję inicjalne składniki ramy tekstowej dekretów kilku metropolitów:

- **Przykład 1.** Herb oraz formuła: Arcybiskup Marek Jędraszewski Metropolita Krakowski; poniżej formuła lokalizacyjna: Kraków, dnia 28 maja 2020 r.; formuła ewidencyjna (sygnatura): Nr 1194/2020 i tytuł: *Dekret o odwołaniu dyspensy od udziału w niedzielnych Mszach świętych* (DODJ).
- **Przykład 2.** Herb biskupa drohiczyńskiego; formuła lokalizacyjna: Drohiczyn, 18.06.2021 r.; formuła ewidencyjna: L. 431/2021; tytuł: *Dekret odwołujący dyspensę od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy świętej* (DODS).
- **Przykład 3.** Herb oraz napis: † JAN PIOTROWSKI Biskup Kielecki, poniżej formuła ewidencyjna: Nr OA — 42/20; obok po prawej formuła lokalizacyjna: Kieće, dnia 23 marca 2020 r.; na środku tytuł: *Dekret* (DBKE).

Finalne składniki ramy tekstowej są kształtowane schematycznie i zgodnie z regułami redagowania oficjalnych dokumentów (dekretu dla przykładu), choć poza podpisami ordynariusza i kanclerza kurii mogą się w tej części komunikatu pojawiać: 1) formuły typowe dla listów pasterskich, czyli biskupie błogosławieństwo¹⁵; 2) formuły prawne; 3) formuła życząca i błogosławieństwo; 4) komunikaty kurii; 5) formuły lokalizujące i ewidencyjne.

Sygnały gatunkowe, czyli składniki ramy tekstowej mogą być uznane za pierwszy przejaw gatunkowego maskowania, ponieważ niemal wszystkie komunikaty zamykają się dzięki

¹⁴ Analizowane dokumenty staram się lokalizować na końcu artykułu, proponując skróty i podając adresy internetowe lub tytuły pobranych ze stron diecezji dokumentów w formie plików PDF.

¹⁵ Dostrzega to zjawisko także Małgorzata Nowak (2022: 77–78) i interpretuje jako przejaw gatunkowej hybrydyczności.

.....

nim w formie pisma urzędowego, w pewnym stopniu bliższego konwencji znanym z administracji świeckiej (Malinowska 2013: 474). Herby biskupie i formuły lokalizacyjne oraz ewidencyjne nie informują szczegółowo o gatunku wypowiedzi. Identyfikacji gatunkowej nie zapewniają też tytuły dokumentów, choć znacząca część zawiera nazwę gatunkową¹⁶. Najczęściej pojawia się nazwa *dekret* i następujące kolokacje: *dekret w sprawie...*, *dekret o...*, *dekret odwołujący...*, *dekret biskupa X o...*. Warto dodać, że gatunek ten jest w KPK definiowany ogólnie (zob. Kan. 48). Akcentuje się konieczność wydania takiego aktu przez właściwą władzę wykonawczą, umieszczenie w nim decyzji, formę pisemną i stosowne doręczenie. Przedmiot regulacji nie jest prawnie określony, brak też uwag o strukturze.

Z badań teologów wynika, że w czasie pandemii (zwłaszcza na jej początku) „biskupi polscy powszechnie wydawali dekrety, rozporządzenia, publikowali komunikaty i okolicznościowe słowa, które skupiały się przede wszystkim na kwestiach organizacyjnych, kanonicznych czy duszpasterskich” (Draguła 2021: 21). Kilku metropolitów posłużyło się różnymi gatunkami wypowiedzi jako komunikatami dotyczącymi zasadniczo tej samej (lub analogicznej) sytuacji (Draguła 2021: 22). W roku 2020 dla przykładu metropolita łódzki, odnosząc się do sytuacji pandemicznej i związanych z nią ograniczeń opublikował najpierw list pasterski, a w kilka miesięcy później dekret. W liście pasterskim z 13 marca 2020 roku (LMŁ) zostały sformułowane zalecenia dla wiernych oraz duchowieństwa. Arcybiskup Grzegorz Ryś akcentował nie same regulacje, lecz ich uzasadnienie, zapowiadając ten zabieg na początku wypowiedzi, której nadał strukturę typową dla listu pasterskiego¹⁷:

.....

¹⁶ Szczegółową listę nazw użytych w tytułach odnajdujemy w: Chmielewski i in. 2022: 41, 47, 77.

¹⁷ Typowy dla gatunku jest zarówno początek: *Drodzy Siostry i Bracia!*, jak i koniec: *Z serca wszystkim błogosławię Wasz Abp Grzegorz*. Typowe są wyznaczniki dialogowości: zwroty do poszczególnych odbiorców (forma WY): *Drodzy, Kochani Seniorzy, proszę Was, zostańcie w domu*; nawiązanie do zakładanych reakcji odbiorców: *Wiem: zostaliście wychowani...*, a zwłaszcza inkluzywne MY. O wyznacznikach listu pasterskiego jako gatunku traktuje fragment książki Wojtak 2019b: 291–343.

.....

Wicie dobrze, że w związku z rozszerzającą się pandemią koronawirusa wydałem szereg zarządzeń dotyczących naszego życia religijnego w najbliższych tygodniach. Nie chcę jednak poprzestać na przypomnieniu czy sformułowaniu jedynie prawnych regulacji. Chcę się także podzielić z Wami najważniejszymi myślami, które je uzasadniają (LMŁ).

W części głównej wspomnianej wypowiedzi metropolita eksponował rolę nauczycielską, interpretując czas pandemii jako okres działalności miłosiernego Boga, apelując do wiernych: „Trzeba tylko, byśmy na Bożą obecność i Boże działanie chcieli się otwierać”¹⁸. Objaśniał sens przyjmowania Komunii świętej na rękę, pisząc:

Wiem: zostaliście wychowani w wielkim szacunku do Eucharystii. Komunia święta „na rękę” w żaden sposób jej nie ubliża! Przyjrzyjcie się swoim rękom: one tak wiele o Was mówią — wypisane jest na nich wasze życie, wiele lat pracy i trudu, czasami choroby i słabości. Wasze ręce to czysta miłość. By przyjąć Pana Jezusa możecie je złożyć na krzyż — lewą dłoń na prawą, możecie przez moment zachwycić się tym widokiem — Jezusa położonego na waszych dłoniach, a potem prawą dłonią podnieść Go do swoich ust (LMŁ).

Na potencjał illokucyjny wypowiedzi arcybiskupa złożyły się akty dyrektywne o mocy słabszej niż na przykład rozkazy, zarządzenia itp. Oto bezpośrednie akty mowy (prośby, sugestie, przypomnienia): *Księży proszę..., jeszcze raz proszę..., na koniec zwracam się do wszystkich z prośbą..., Proszę, módlmy się..., Przypominam także o innych koniecznych formach ostrożności...*

Kilka miesięcy później metropolita łódzki zmienił komunikat na zarządzenie i wyeksponował prawną warstwę wypowiedzi. Warto dodać, że pod ogólnym tytułem *Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczące posługi w Kościele w czasie pandemii* (ZMŁ) umieszczono na stronie internetowej kolekcję wypowiedzi złożoną z komunikatu kurii (streszczającego zarządzenie i polecającego sposób przekazania tego tekstu wiernym) oraz samego (przytoczonego) zarządzenia. Rama tekstowa tej wypowiedzi spełnia wymagania

.....

¹⁸ Szerzej na temat analogicznych działań kilku zaledwie biskupów zob. Draguła 2021: 22–24.

gatunkowe, gdyż w jej części inicjalnej został umieszczony tytuł z nazwą gatunkową, zwrot do adresatów: *Drodzy Siostry i Bracia* (jak w liście pasterskim), a w części finalnej: formuła identyfikująca nadawcę, a także formuły: lokalizacyjna oraz ewidencyjna.

Część główna wypowiedzi składa się ze wstępu, uzasadniającego konieczność wprowadzenia stosownych uregulowań oraz segmentu o kształcie enumeracyjnym, zawierającym konkretne dyrektywy. Nadawca komunikatu wpisany jest weń w roli urzędnika, który udziela dyspensy. Wspomniany akt normatywny zyskuje standardową formę: kto (*Arcybiskup Metropolita Łódzki*), udziela dyspensy, dookreślając czas jej obowiązywania (*do dnia 27 grudnia br.*), jakiej: *od uczestnictwa we Mszy świętej...*, komu (*wszystkim wiernym archidiecezji łódzkiej i osobom przebywającym w tym czasie na jej terenie*).

W kolejnych dyrektywach nadawca znika z tekstu, gdyż nakazy przyjmują standardową formę z wyrażeniem dyrektywnym: *należy ustawić...*, *należy zachować limity...*, *znak pokoju należy przekazywać przez skinienie głowy*. Inne dyrektywy mają wprost wskazanych wykonawców i są w standardowy sposób wzmacniane: „Kapłani i inne osoby dotyczące chleba eucharystycznego [...] mają *bezwzględnie* dezynfekować swoje dłonie”; „Koncelebransi, lektorzy i służba liturgiczna *mają obowiązek* używania maseczek”; „*Zdecydowanie* zachęcamy wiernych do przyjmowania Komunii świętej na rękę [...]”; „Penitenci i spowiednicy *mają obowiązek* używania maseczek”. Za kolejną formę stosowania maski komunikacyjnej, skrywającej, by tak rzec nadawcę, należy uznać użycie form typu MY: *uwrażliwiamy wszystkich...*, *prosimy ograniczyć do minimum załatwianie spraw w kancelariach...*, *prosimy kapłanów o troskę nad osobami potrzebującymi szczególnego wsparcia*.

Nie mogąc przedstawiać analiz wypowiedzi innych biskupów, skupiam uwagę na kwestii uwarunkowań działań komunikacyjnych, skutkujących maskowaniem wyznaczników gatunkowych dokumentów kościelnych. Na ich zbiór

.....

składają się następujące zjawiska: 1) status Kościoła katolickiego niewyczerpany w jego wymiarze instytucjonalnym a dopełniany charakterem zbawczym (tworzenie wspólnoty wiary funkcjonującej z ustanowienia Chrystusa), 2) heterogeniczny kształt ról komunikacyjnych nadawców tekstów o funkcji regulującej, a więc łączenie (z reguły w jednej wypowiedzi) roli urzędnika i duszpasterza, 3) mnogość źródeł norm gatunkowych wypowiedzi, a zwłaszcza konieczność powiązania zarówno z różnymi komunikatami, wypełniającymi przestrzeń komunikacyjną Kościoła powszechnego, jak i wypowiedziami reprezentującymi prawo państwowe, co skutkowało, jak to ujmuje prawnik, „kanonizowanie[m] państwowych przepisów ograniczających wolność kultu religijnego” (Chmielewski i in. 2022: 72), 4) zróżnicowane sposoby upowszechniania gotowych tekstów, 5) zwyczaje konkretnych kancelarii oraz redakcyjne upodobania poszczególnych metropolitów. Wymienione okoliczności sprzyjały powstawaniu i utrwalaniu się praktyk komunikacyjnych, realizowanych przez kurie diecezjalne w formie wypowiedzi, które sprawiają wrażenie hybrydalnych¹⁹ (ze względu na powiązania z gatunkami kancelaryjno-urzędowymi i retorycznymi o charakterze pastoralnym). Moja interpretacja statusu owych maskujących swą genezę wypowiedzi jest jednak inna.

Genologiczna analiza zbioru wypowiedzi, traktowanych jako rezultat praktyk komunikacyjnych Kościoła instytucjonalnego (diecezjalnego) w sytuacji kryzysowej, pozwala dostrzec w analogicznie ukształtowanych tekstach realizację samodzielných gatunków. Ich tożsamość dookreślać należy za pomocą nazw gatunkowych, stosowanych, jak zauważono, niekonsekwentnie, takich jak *dekret (biskupa w sprawie)*, *rozporządzenie (biskupa w sprawie)*, *komunikat* itd. Kwestie etykietek terminologicznych muszą, w moim przekonaniu, pozostać trochę na marginesie, ponieważ w ustalaniu tożsamości gatunków bardziej istotne są sposoby realizacji wzorca gatunkowego i jego utrwalanie w praktyce komunikacyjnej. Ze względu na przedstawione wyżej uwarunkowania nie

.....

¹⁹ Tak je interpretuje Małgorzata Nowak (2022: 77).

zniknie szybko rozdzwięk między świadomością gatunkową nadawców a horyzontem oczekiwań odbiorców. Sytuacja kryzysowa owocowała praktyką komunikacyjną preferującą nowe zwyczaje kształtowania wypowiedzi. Niektóre gatunki uległy w sumie niewielkim modyfikacjom²⁰, inne zyskały nową gatunkową wyrazistość.

Z deskryptywnego punktu widzenia owym publikowanym w okresie kryzysu dekretem czy rozporządzeniem przypisać można następującą wiązkę wyznaczników: 1) ujednolicenie formalne i nadawanie kształtu oficjalnego pisma ze względu na zamkniętą kompozycję z ramą tekstową heterogeniczną (łączącą wyznaczniki urzędowego pisma i listu pasterskiego) oraz tematyczną lub funkcjonalną segmentacją członu głównego; 2) ukonkretnianie tożsamości gatunku za pośrednictwem tytułu, nie zawsze adekwatnie dobranego do charakteru komunikatu; 3) skomplikowane relacje nadawczo-odbiorcze wynikające z: a) kumulacji ról komunikacyjnych konkretnego nadawcy oraz podwójne adresowanie komunikatu, który bywał eksplicytnie kierowany zarówno do duchownych, jak i do różnych grup wiernych; b) nierównorzędności rang nadawcy i odbiorcy; 4) złożony potencjał illokucyjny, obejmujący intencje dyrektywne (z współwystępującymi dyrektywami mocnymi i słabymi) oraz intencje perswazyjne (z częstym uzasadnianiem dyrektyw i odsyłaniem do innych dokumentów) uzupełniane asertywnymi (komunikowanie o faktach) (szerzej na ten temat Chmielewski in. 2022: 84–85); 5) sprofilowanie tematyczne i łączenie perspektywy doktrynalnej ze świeckim punktem widzenia w przedstawianiu rzeczywistości ujmowanej medycznie i urzędowo, wizja świata jako reakcja na sytuację kryzysową; 6) zbiór cech stylistycznych: a) strukturalna szablonowość i formuliczność; b) dyrektywność, apelatywność i perswazyjność motywowana pragmatycznie; c) wielostylowość związana z genezą użytych środków, reprezentujących następujące rejestry stylistyczne: oficjalność, hieratyczność, profesjonalność, potoczność z rejestru neutralnego.

²⁰ Dotyczy to zwłaszcza gatunków z grupy retorycznych (nauczycielskich) (Chmielewski i in. 2022: 103–113; Bryła, Bryła-Cruz 2021: 110–141).

Na uwagę zasługuje ponadto niewielki stopień korelacji między regułami gatunkowymi sugerowanymi przez nazwę gatunkową i wyznaczonymi prawnie (zob. obraz gatunku w KPK) a praktyką komunikacyjną. Kształt wzorców gatunkowych dookreślany jest raczej przez uzus, a nie definicje legalne, powiązane z nazwami i ustalające dość ogólnie pragmatyczny aspekt wzorca dokumentu ukonkretnianego jako *dekret*, *reskrypt* czy *komunikat*. Wyeksponować też należy silne oddziaływanie świeckich gatunków regulujących, a więc komunikacyjne harmonizowanie i poszerzanie zakresów otwarcia na komunikację świecką (por. rolę urzędnika i zarządzenie jako typ tekstu). Nastąpiło zatem, jak można sądzić, uzupełnienie komunikacji Kościoła instytucjonalnego o nowe wzorce gatunkowe o nieprzewidywalnej trwałości. Można się zastanawiać nad tym, czy koniec sytuacji kryzysowej (pandemicznej) będzie oznaczał zanik charakteryzowanych tu wzorców.

Zbiór sygnałów gatunkowych tworzony przez wyznaczniki strukturalne, a więc komponenty ramy tekstowej może być postrzegany jako przejaw gatunkowego maskowania. Osiągnięta w ten sposób standaryzacja wypowiedzi stanowi przesłone dla jej uformowania pragmatycznego, czyli sposobu wpisania w tekst nadawcy i odbiorcy, kształtowania relacji nadawczo-odbiorczych, a zwłaszcza tworzenia potencjału illokucyjnego. Uprawniona wydaje się zatem następująca hipoteza, odnoszona do tożsamości gatunkowej analizowanych wypowiedzi. Są to mianowicie pisma urzędowe w roli dekretów, rozporządzeń, dyspens lub komunikatów. Forma pisma urzędowego stanowi tożsamościową maskę bytów gatunkowych o zróżnicowanej formule pragmatycznej.

Wykaz źródeł i skrótów

DBKE — Piotrowski J., 2020, *Dekret w związku ze stanem epidemii...*, online: https://diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_biskupa_kieleckiego_w_zwiazku_ze_stanem_epidemii-w_polsce.pdf, dostęp: 7.01.2022.

DODJ — Jędraszewski M., 2020, *Dekret o odwołaniu dyspensy od udziału w niedzielnych Mszach świętych*, online:

.....
<https://diecezja.pl/wp-content/uploads/2020/05/Dekret-o-odwo%C5%82aniu-dyspensy-od-udzia%C5%82u-w-niedzielnym-Mszach-%C5%9Bwi%C4%99tych.pdf>, dostęp: 7.01.2022.

DODS — Sawczyk P., 2021, *Dekret odwołujący dyspensę od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy świętej*, online: <https://drohiczynska.pl/wp-content/uploads/2021/06/Dekret-odwo%C5%82a%C5%9Bcy-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-Mszy-s%C5%9Bw%C4%99tej.pdf>, dostęp: 7.01.2022.

KPK — Kodeks prawa kanonicznego.

LMŁ — Ryś G., 2020a, *List Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego*, online: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/03/list-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-2>, dostęp: 7.01.2022.

ZMŁ — Ryś G., 2020b, *Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczące posługi w Kościele w czasie pandemii*, online: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/11/zarzadenie-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-dotyczace-poslugi-w-kościele-w-czasie-pandemii>, dostęp: 7.01.2022.

Literatura

Bartnik C., 2002a, *Kościół*, w: Szostek A. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 993–1001.

Bartnik C., 2002b, *Kościół. IV. Struktura hierarchiczno-charyzmatyczna*, w: Szostek A. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 1011–1016.

Bieńkowska D., Umińska-Tytoń E., 2017, *Leksykalno-stylistyczne zjawiska we współczesnych tekstach urzędowych Kościoła (na przykładzie statutów synodów diecezjalnych)*, „Studia Językoznawcze: Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 16, s. 29–51, doi: <https://doi.org/10.18276/sj.2017.16-02>

Bryła W., Bryła-Cruz A., 2021, *Retoryka „okołokoronawirusowa”*. Szkice językowo-kulturowe, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Chmielewski M., Nowak M., Stanisław P., Szulich-Kałuża J., Wadowski D., 2022, *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków.

Draguła A., 2021, *Listy, których nie było. Teologiczna interpretacja czasu epidemii w listach pasterskich biskupów polskich*, „Roczniki Teologiczne” LXVIII, z. 1, s. 17–35, doi: <https://doi.org/10.18290/rt21681-2>

Krukowski J., 2012, *Prawo kanoniczne*, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 310–311.

Malinowska E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne, struktura i pragmatyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

Malinowska E., 2013, *Styl — dyskurs — komunikacja urzędowa*, w: Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.), *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, Universitas, Kraków, s. 467–486.

Malinowski A., 2006, *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa.

Nowak M., 2022, *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym — ujęcie pragmatolingwistyczne*, w: Chmielewski M., Nowak M., Stanisław P., Szulich-Kałuża J., Wadowski D., *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków, s. 75–116.

Olczak S., 2000, *Kancelaria*, w: Szostek A. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 551–555.

Sitarz M., 2004, *Kuria. II. K. biskupia*, w: Ziemann E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 251–252.

Wilemska E., 2013, *Urząd kościelny*, w: Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 1414–1415.

Wojtak M., 2004a, *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Wojtak M., 2004b, *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*, w: Ostaszewska D. (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. II: *Tekst a gatunek*, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 29–39.

Wojtak M., 2004c, *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego — zarys problematyki*, w: Malinowska E. (red.), *Język — prawo — społeczeństwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 131–141.

Wojtak M., 2011, *Osobliwe byty gatunkowe i tekstowe w ich uwiłkaniach komunikacyjnych*, w: Ostaszewska D., Przyklenk J. (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. IV: *Gatunek a komunikacja społeczna*, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 44–56.

Wojtak M., 2019a, *Wprowadzenie do genologii*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Wojtak M., 2019b, *Do Boga..., O Bogu..., Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*, Biblos, Tarnów.

Słowa kluczowe: pandemia, komunikacja oficjalna, komunikacja kościelna, gatunek wypowiedzi, pismo urzędowe

Keywords: pandemic, official communication, church communication, genre of speech, official letter

On masking of genres — on the example of official texts used in church communication during the coronavirus pandemic

The starting point of the article is observation of a phenomenon that the author calls the masking of genres, which consists in formal unification of official texts used in church communication during the pandemic.

In the first part of the article the conditioning of the said processes is presented, including the status of the Church, the need to react to official secular documents, communication roles of senders of letters edited in diocese chanceries in the crisis situation, and the arbitral assignment of a set of intentions to particular texts.

.....

The next part includes a draft characteristics of generic exponents of utterances that used to function in the church communication as decrees, instructions and communications, and were to regulate the conduct of clergy and lay believers in the pandemic times.

The essence of the article is a hypothesis about a creation of new genres of speech, used in the said communication as fully shaped generic entities, yet deprived of genre names consistently assigned to them. They are texts unified in formal and stylistic terms. The differentiating features of such genres include only selected elements of the pragmatic aspect of the genre pattern. Therefore, the author calls them official letters in the function of decrees, instructions or communications.